

Ermeniler Amele Taburlarında

Süleyman Beyoğlu*

Yeterli araştırma ve bilginin bulunmadığı amele taburları gerçeği bu makalenin konusunu oluşturmaktadır. Bu çalışmada Amele Taburlarının Osmanlı Ordusundaki yeri ve Ermenilerin de istihdam edildiği geri hizmet kıtaları olan bu birlikler hakkındaki iddialar üzerinde durulacaktır. Yalnız bununla da yetinilmeyerek Milli Mücadele sırasında TBMM'si tarafından kurulan amele taburları ve faaliyetlerine dikkat çekilmeye çalışılacaktır. Ermenilerin Osmanlı ordusunda silahsız amele taburlarında askere alınması ve daha sonra büyük bir çoğunluğunun öldürüldüğü iddiası öne sürülmektedir. Hatta bazı Ermeni yazarlar İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bunu önceden planladıklarını da ileri sürmektedirler. Ancak bu konudaki iddiaların belgesel temeli sorgulanmalıdır. Amele taburları gerçekten iddia edildiği gibi baskı ve yok etme politikasının bir aracı olarak mı kurulmuştur? Yoksa örneği İngiliz Ordusunda da görülen lojistik, askeri ve güvenlik gerekçeleriyle mi oluşturulmuştur? Yalnızca Müslüman olmayanlar mı, amele taburlarına alınmıştır, yoksa amele taburları içinde Müslüman askerler de var mıdır? Amele taburlarına alınan yirmi ile kırk beş yaş arasındaki askerler silahsız

olarak her türlü saldırıya ve eziyete açık mı tutuluyorlardı? Acaba Ermeniler, Rumlar, Yahudiler ve diğer Müslüman olmayan unsurların erkekleri Amele taburlarına asker olarak alındıklarında bu topluluklar savunmasız mı bırakılıyorlardı? Peki, Müslüman erkekler askere alındığında aynı şey onlar içinde geçerli miydi? Doğrudan cephelerde kullanılmayan amele taburlarındaki asker kayıpları neden kaynaklanmaktadır? Amele taburlarındaki askerlere diğer askerlerden farklı mı davranılmaktadır? Bu askerlerin beslenme ve sağlık koşulları diğer birliklerden daha mı kötüdür? Bu taburlarda tehcir uygulamasından kurtulmak için Müslüman olan Ermeniler ne kadardır? Bu ve benzeri sorular makale boyutları içinde cevaplanmaya çalışılacaktır.

Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimlerin askerlik konusu Tanzimat fermanı ile gündeme gelmiştir. Gittikçe artan asker ihtiyacı karşısında devlet Hıristiyan tebaadan da asker istemiş ve bunların cephe gerisinde istihdam edilmesine karar verilmişti. Gayrimüslimlerin askerlik konusu gündeme geldiğinde askere alınacak olmaktan dolayı memnun olan gayrimüslim Osmanlı vatandaşları olduğu gibi, bu yeni gelişmeden rahatsızlık duyan Osmanlı vatandaşları da bulunmaktaydı. Özellikle Ermeni toplumu, Müslüman olmayan Osmanlı vatandaşlarının askere alınacak olmalarından memnuniyet duyduğunu, hatta eşitlik ilkesine aykırı buldukları bedel-i nakdiyi vermeyeceklerini dile getirerek askere alınmak konusundaki isteklerini ortaya koymuşlardı. Bunun yanında Ermeni Taşnak Sütyun Cemiyeti, Ermenilerin askere alınması için mitingler dahi düzenlemişti.¹ Nihayet 11 Ağustos 1909'da Takvim-i Vekayi'de yayımlanan bir kanunla din ve ırk ayrımı yapılmaksızın tüm Osmanlı vatandaşlarına askerlik mecburiyeti getirilmiştir.²

(*) Prof. Dr., Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

(1) Hasan Taner Kerimoğlu, *İttihad Terakki ve Rumlar 1908-1914*, İstanbul 2009, s. 256

(2) Bu konuda yapılan tartışmalar için bk: Ufuk Gülsoy, *Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlik Serüveni*, İstanbul 2000, s.127-140; H. T. Kerimoğlu, *aynı eser*, s.249-276.

Gayrimüslimlerin askere alınması amele taburlarının ortaya çıkmasının sebeplerinden biridir. Merkezi idare bunu hem eşitliğin, hem de vatandaş olmanın bir gereği gibi görmekteydi. Aslında devletin artan asker ihtiyacı karşılanmış ve çağdaş devletlerin uyguladığı bir sistem getirilmiş oluyordu. Giderek verilen ağır toprak ve insan kaybı ile artan savunma ihtiyacı toplumun geneline yayılıyordu. Hemen uygulamaya konan askerlik mükellefiyeti ile askere alınan gayrimüslim Osmanlı vatandaşları birçok sorunu beraberinde getirdi. Ülke olarak yasaya karşı çıkmamakla birlikte ne askerlik yapmak, ne de askerlikten kurtulmak için bedel ödemek istemiyorlardı. Hatta Rum Patriği Hıristiyan askerler için ayrı birlikler ve barakalar olmasını, Müslümanlığa geçirilmeye karşı garanti istiyordu. Aslında zorlukları gören hükümette gayrimüslimlerin askerlikten muaf tutulma bedelini ödemesini tercih ediyordu. Askerlik bedeli hazine içinde önemli bir gelir demektir. Böylece gayrimüslimlerin askere alınmasından doğacak sorunlarda bertaraf edilmiş oluyordu³. Balkan Savaşları sırasında asker ihtiyacının %25'i gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarından sağlanmaktaydı. Bu savaşta diğer Osmanlı vatandaşları gibi sefere çağrılan gayrimüslimler celp emrine uymayarak firar etmeye ve gizlenmeye başladı. Balkan savaşında askere duyulan ihtiyaç yüzünden muvazzaflarla birlikte, ihtiyat ve rediflerde silahlandırılarak savunma hattına ve kalelere gönderildiler. Bu savaşta Osmanlı ordusunda çok sayıda Rum, Ermeni, Musevî ve Bulgar yedek subay ve asker bulunuyordu. Daha önce askerlik yapmayan gayrimüslim askerlerin bu savaşta yaşattığı katılım azlığı, eğitimsizlik, isteksizlik ve gayretsizlik, güven eksikliği, casusluk, ihanet, itaatsizlik, disiplinsizlik ve firar gibi acı tecrübe ve olumsuzluklara rağmen Osmanlı Devleti gayrimüslim vatandaşlarını askere almaya devam etti.

1914 yılı baharında Osmanlı Ordusundaki her biri 1000-1500 mevcutlu 90 amele taburunun olduğu düşünüldüğünde, toplam

sayılarının 100.000 civarında olduğu tahmin edilmektedir⁴. 14 Mayıs 1914'te kabul edilen *Mükellefiyet-i Askeriye Kanun-ı Muvakkatı* ile askerlik hizmeti yeniden düzenlendi. Buna göre Osmanlı hanedanı dışında herkes askerlikle mükellefti. Askerlik süresi piyade ve nakliyede 2, diğer kara sınıfları, jandarma ve mızıka için 3, bahriye sınıfları için 5 yıldır. Kanun bedelli askerliğe her Osmanlı vatandaşı için belli şartlarda izin veriyordu. Aynı kanunla askere alınanlar silahlı ve silahsız askeri hizmet mükellefi olarak ikiye ayrılıyordu. Amele taburlarının oluşturulmasındaki bir diğer neden ise gayrimüslim askerlerin ordu içindeki tutumu ve gayrimüslimlerin Osmanlı Devleti ile ilişkilerinin etkili olduğu bir gerçektir. Osmanlı Hükûmeti'nin 2 Ağustos 1914'de genel seferberlik ilan etmesinden sonra 1310(1894), 1311, 1312, 1313, 1314, 1315, 1316 (1900) doğumlu gençler silahaltına çağrıldı. Bu çağrı doğal olarak 14-20 yaşları arasındaki bütün Osmanlı vatandaşları için geçerliydi. Birinci Dünya Savaşında Osmanlı ordusunda gayrimüslim subay ve yedek subaylarda görev yapacaklardı. Ertesi gün Harbiye Nezareti, Balkan Savaşlarında hizmet taburları adıyla geri hizmetleri yapan birlikler yerine amele taburlarının mümkün mertebe gayrimüslimlerden oluşturulmasını emretti. Bu emirle teşkil edilen amele taburlarını her biri 1200 mevcutlu olacak, her tabura hizmete muktedir olmayan ihtiyat ve mütekit subaylardan bir tabur ve dört bölük komutanıyla birer veya ikişer teğmen verilecekti. Silahsız askerlerden oluşacak taburların adedi ihtiyaca göre tespit edilecekti. Amele taburları kuruldukları yörenin ismiyle mesela Kütahya amele taburu olarak isimlendirilecekti. Ancak bunlar bölgede sabit olmayıp, ihtiyaç duyulan bölgelere sevk edilebileceklerdi. Dolayısıyla genellikle sabit yerlerde değil, çalışma yerlerindeki barakalarda barınacaklardı. Amele taburları iki guruba ayrılmıştır:

(3) Feroz Ahmad, *İttihadçılık'tan Kemalizme*, Çev. Fatmagül Berktaş, İstanbul 1986, s.137.

(4) Zekeriyâ Özdemir, *I. Dünya Savaşında Amele Taburları*, (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1994, s. 22.

1- Ordu ve Menzil Amele taburları, 2- Askeri Demiryolları ve Limanlar Müdüriyet-i Umumiyesi, Levazımat-ı Umumiye ve Karargâh-ı Umumiye Üçüncü Şimendifer Şubesi Amele taburları. Bu taburlar ilk kez bu seferberlik sırasında teşkil edilmiş değildi. Çünkü Balkan Savaşlarında da hizmet taburları adıyla benzeri birlikler görev yapmaktaydı.

Balkan Savaşlarında yaşanan olumsuzluklar nedeniyle gayrimüslim askerler cepheden ve kritik noktalardan uzak tutularak, silahsız olarak geri hizmetlerde kullanılmaya başlanmıştı⁵. Nitekim Harbiye Nezareti, 11 Ağustos 1914'te vilayetlere gayrimüslim askerlerin yollarda çalıştırılacağını duyurdu⁶.

Ermeni terörist Arşavir Şıracıyan anılarında savaşın ilanıyla 17 yaşından 30 yaşına kadar bütün Ermenilerin bir haftalık azıklarıyla birlikte üç gün içerisinde sevkîyat noktalarına başvurmalarının duyurulduğunu anlatıyor. Sanatkârlar iş aletlerini beraber getireceklerdi. Seferberlik çağrısına uymayanlar askeri mahkemelere sevk edileceklerdi. Bir süre sonra askere alma yaşı 16-60'a genişletildi. Ermenilerde bu çağrıya uydular. Askere gitmek istemeyen Ermeniler askerlik bedeli ödediler. Bir süre sonra bedel ödeyenler dahi cepheye veya amele taburlarında istihdam edildiler⁷.

Gayrimüslim askerlerin amele taburlarında görevlendirilmesini Avusturya Macaristan imparatorluğu İstanbul büyükelçiliğinde askeri ateşe olarak bulunan General J. Pomiankowski şu şekilde değerlendirmiştir⁸:

“Ermeni Milleti'nin halet-i ruhiyesini iyi bilen Talat ve Enver Paşalar harbin başlamasıyla beraber Ermeni Cemaat liderlerini çağırarak onlara düşmandan yana olmamaları ve bilbassa Ermeni balkının düşmanla işbirliği yaparak Osmanlı ordusunu sabote etmemelerini tembiblemişti. Bu uyarının ne manaya geldiğini çok iyi anlamışlardı. Bu uyarılara rağmen Ermeniler Türk birliklerine karşı hasmâne tutumlarını sürdürdüler. Harbin başlamasıyla pek çok Ermeni asker başlarında subayları ve mebusla-

rı olduğu halde sınırı geçerek Rus Ordusu'nda gönüllü birlikler oluşturdular. Bu teşkil edilen birlikler sınırın Osmanlı tarafına geçerek Türk köylerini tarumar ettiler. Bu yetmezmiş gibi ayrılıkçı Ermeni çeteleri de Türk karakollarına ve nakliye araçlarına baskınlar düzenlemişlerdir. Türk Hükûmeti Ermenilerin büyük bir isyan çıkaracağından korkuyordu. Türk hükûmeti artan Ermeni firarları üzerine ordudaki Ermeni ve Rumların ellerinden silahlarını almaya ve onları istihkâm taburlarına-işçi taburları göndermeye karar verdi.”

15 Kasım 1914-2 Ağustos 1917 tarihleri arasında I. Ordu Menzil Müfettişliğine bağlı amele taburları ve hizmet yerleri: 2. Bolu amele taburu (Ereğli), 1. Makriköy amele taburu(Akpınar), 3.Çorlu amele taburu(BelgradOrmanı), 2.Adapazarı amele taburu (Koçulu), 2. Bâlâ amele taburu (Üvezli- Hicaz Yolu), 1. Bâlâ amele taburu, (Yeniköy), Söke amele taburu (Sapanca), 1. Hadımköy amele taburu(Çatalca). Bu taburlar yol, kanal, istihkâm, demiryolu yapım ve onarımında çalıştılar. Başlangıçta dört olan Osmanlı Ordusu, yeni teşkil edilen ordularla yediye çıkarılmıştı.

Amele taburları hakkında öne sürülen diğer bir görüş de, taburda Ermeni asker oranının %75 olduğudur⁹. Bu iddianın tutarlı olmadığı aşağıdaki tablolardan kolayca görülebilir:¹⁰

Amele taburlarında Müslüman olmayan unsurların istihdamının nedenlerinden birisi de Birinci Dünya savaşının getirdiği zorunluluktu. Seferberlik nedeniyle çalışan erkek nüfusun büyük bir çoğunluğu askere

(5) *Aym tez*, s.31-33.

(6) Başbakanlık Osmanlı Arşivi(BOA), Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi(DH-ŞFR nr.43/214; 43/228; U. Gülsoy, *aynu eser*, s.169-170.

(7) Arşavir Şıracıyan, *Bir Ermeni Teröristin İtirafı*, Çev. Dr. Kadri Mustafa Orağlı, İstanbul 2006, s. 41-42; Kitabın yazarı İstanbullu bir Ermenidir. Taşnak örgütünün tetikçisidir. Sait Halim Paşa, Dr. Bahattin Şakir, Cemal Azmi Beyleri katletmiştir.

(8) Joseph Pomiankowski, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşü 1914-1915, I. Dünya Savaşı*, Çev. Kemal Turan, İstanbul 1990, s. 55.

(9) Erich Jan Zürcher, *Savaş Devrim ve Uluslaşma*, Çev. Ergun Aydınnoğlu, İstanbul 2005, s. 210.

(10) Cengiz Mutlu, *Birinci Dünya Savaşında Amele Taburları*, İstanbul 2007, s. 50-53.

Birinci Orduya Bağlı Avrupa Kıtası'ndaki Amele Taburları:

İsmi	Mevki	Müslim	Rum	Yabudi	Ermeni	Toplam
I. Lüleburgaz Amele Taburu	Lüleburgaz	181	2586	263	143	3173
III. Çorlu Amele Taburu	Çorlu	681	1986	111	306	3084
Pınarhisar Amele Kıtası	Pınarhisar	8	535	13	-	563
Bolu Amele Taburu	Bahçeköy	182	198	2	872	1254
Bakırköy Amele Taburu	-	525	1683	250	1652	4110
Bakırköy Amele Taburu	Zincirlikuyu	216	487	18	345	1401
I.Çorlu Amele Taburu	Ayazma	80	890	9	43	1047
Demirköy Amele Müfrezesi	Demirköy	-	227	24	9	260
Demirköy Amele Müfrezesi	Demirköy	-	160	-	-	160
TOPLAM		1873	8747	690	3370	15052

Birinci Orduya Bağlı Asya Kıtası'ndaki Amele Taburları:

İsmi	Mevki	Müslim	Rum	Yabudi	Ermeni	Toplam
I. Adapazarı Amele Taburu	İzmit	128	481	8	782	1399
II. Adapazarı Amele Taburu	İzmit	100	395	7	331	833
Sarıyer Amele Taburu	İzmit (Solaklar)	298	99	-	198	595
Bakırköy Amele Taburu	İzmit	500	500	-	400	1400
İzmit Amele Taburu	İzmit	79	464	8	722	1273
III. Adapazarı Amele Taburu	Sapanca	149	274	7	277	707
Bâlâ Amele Taburu	Saman Deresi	1064	611	121	631	2427
Sille Amele Taburu	Doğançay	200	350	-	600	1150
Karamürsel Amele Taburu	Değirmendere	220	-	430	-	750
Karamürsel Amele Taburu	Adapazarı	200	-	400	-	600
TOPLAM		2938	3174	981	3941	11134

alındığı için bu alanlarda iş gücü kaybının bir şekilde kapatılması gerekiyordu. Cephedeki askerin beslenmesi ve mühimmatı için tren ve kara yollarına çok ihtiyaç vardı. Böylece kendilerinden cephede faydalanılması mümkün olmayan gayrimüslimlerin bu işlerde çalıştırılmaları bir zorunluluktur. Üstelik bu sadece gayrimüslimleri ilgilendiren bir konu da değildi. Savaş nedeniyle üretimde meydana gelen daralma nedeniyle ülkede açlık ve sefaletin önemli boyutlara ulaşması karşısında çaresiz kalan hükümet 20 yaşın altında askerlik yaşında olmayan gençlerle 45 yaşını geçmiş olan Müslüman erkek ve kadınları ile savaşta esir alınan askerleri ve İtilaf devletlerin uyruklarını da yol yapımında ve zirai işlerde istihdam edecekti¹¹. Diğer birçok ordu da olduğu gibi amele taburları yedi Osmanlı ordusunda da menzil müfettişliklerine bağlı olarak oluşturulmuştu. Bunların sayısı savaş

boyunca değişmekle birlikte 70-120 arasında tabur kurulduğu tahmin edilmektedir.

Şıracıyan, amele taburlarındaki Ermeni askerlerin 120.000 olduğunu iddia etmekle birlikte¹²; Bu sayının doğruluğu birçok bakımdan şüphelidir. Birincisi amele taburlarında yer alan askerlerin hepsi Ermeni değildir. İkincisi bir az önce belirtildiği üzere savaş boyunca oluşturulan amele taburlarının tamamı 70-120 taburdan oluşmaktadır. İstisnalar hariç bir taburun mevcudunun 1200 olması öngörülmektedir. Buna göre yapılan hesaba göre amele taburlarındaki asker sayısı 84.000 ila 144.000 arasında olmalıdır. Ayrıca yukarıda amele taburları hakkında verilen tablolardan da anlaşılacağı üzere bu taburların çoğunluğunu genellikle Rum askerler

(11) Ahmet Efiloğlu, *İttihat ve Terakki'nin Azınlık Politikaları*, (İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora tezi), s.373.

(12) A. Şıracıyan, *a.g.e.*, s.42.

oluşturmaktadır. Ayrıca savaşta esir alınan İtilaf Devletleri askerleri de bu taburlarda görevlendirilmişti Nitekim 1915 Nisan'ında amele taburları 120 civarındaydı¹³. Bütün bu gerekçelerle Şiracıyan'ın verdiği rakamların doğru olması mümkün görünmemektedir.

Amele taburları yol tamiri, taşıma, iletişim, tahıl üretimi, silah, cephane, ayakkabı ve elbise gibi levazım işlerinde kullanıldı. Bu lojistik işlerde çalışan amele taburları silahsızdı. Taburların güvenliği ve disiplinini silahlı jandarma ve komuta kademesi yapıyordu. Bu taburların silahsız olması hem yaptıkları işler gereği, hem de zararlı olabilecekleri zararsız hale getirmek ve düşmana katılmalarına engel olmaktı. 15 Şubat 1915'te Meclis bedelli askerliği yeniden kabul ederek eski durumu geri getirmiş oldu¹⁴.

31 Ocak 1915 tarihinde Diyarbakır bölgesinde bazı Ermeni asıllı askerlerin Ermeni komiteleri tarafından teşkilatlandırıldığı ve bazı evlerde yapılan aramalarda Türk askeri elbiseleri bulunmuştu. Hatta bazı Ermenilerin isim değiştirerek yedek subay oldukları ve sabotajlar yaptıkları saptandı. Askere alınan Ermeniler birliklerinden kaçıyorlardı. Bu bilgileri alan Osmanlı Başkomutanlığı 25 Şubat 1915'te Bitlis'te Ermeni eşkıyasının türediği ve ordudan kaçan bazı Ermeni askerlerin eşkıyalığa başladığını birliklere duyurdu. Askere kaçan Ermeniler Halep ve Dört Yol'da asker ve jandarmaya saldırmıştı. Kayseri'de çok sayıda bomba, Rusça, Fransızca ve Ermenice şifreler bulunmuştu. Bu bilgiler Osmanlı Başkomutanlığını Ermenilerin bir ihtilal çıkaracağı düşüncesiyle bazı önlemler almaya zorladı. Alınan önlemlerden biri de Ermeni erlerin seyyar orduda ve silahlı hizmetlerde kullanılmamasıydı. Ayrıca Ermeni askerlerin karargâh emrinde ve dairelerde çalıştırılmaları kararı alındı¹⁵. Osmanlı Başkomutanlığının bu emri üzerine 4. Ordu Komutanlığı gerekli önlemleri almış, Halep'te meydana gelen Ermeni ayaklanmasını bastırmak üzere harekete geçmişti. 4. Ordu içindeki Ermeni

askerler Amele Taburlarında toplandı. 3. Orduda ise Erzurum Mebusu Pastırmacıyan hemen bütün Ermeni subay ve erleriyle birlikte Rus tarafına geçerek, Türk topraklarına saldırılara başladı. Bu gelişme üzerine Osmanlı hükümeti henüz ordudan kaçmayan Ermeni erlerini toplayarak yol yapımında ve dağlık bölgelerde yiyecek taşınmasında kullanmak zorunda kaldı¹⁶.

3.Ordu Amele taburları kolordular, menzil teşkilatları ve vilayetler emrine verildi. 9. , 10. ve 11. Kolordulara bağlı birer amele taburu vardı. 9. Kolorduya bağlı amele taburu Erzurum-Karagöbek-Bar-Mahhah yolunun bakım ve onarımından sorumluydu. 10. ve 11. Amele taburları kendi bölgelerindeki yolların bakım ve tamirini yapıyordu. Erzurum vilayeti emrinde on amele taburu vardı. 1. ,3. ,4. ,6. ,8. Amele taburları Erzurum-Tercan- Erzincan yolunda çalışıyorlardı. Vilayet emrindeki 2. Amele taburu ile Bayburt Amele taburu Karabük-Aşkale-Bayburt arasındaki yolda çalışıyordu. 7. ve 9. Amele taburu Erzurum İspir yolunda çalışıyordu. 5. Amele Taburu ise Hınıs-Hasankale ve Erzurum Karagöbek arasında görevliydi. Trabzon vilayetinde beş amele taburu vardı. Bunlardan biri Rize-İspir arası yolun inşaatında, biri Lazistan (Rize) müfrezesinin geri ile bağlantısını sağlıyordu. Geriye kalan üç tabur Trabzon- Bayburt yolunun bakım ve onarımı için çalışıyordu. Sivas Vilayet Amele taburları hasat işleri için üçü işçi ve yedisi amele taburu olmak üzere on taburdu. Bu amele taburları 1915 hasat mevsimine kadar Sivas- Erzincan ve Sivas-Kayseri yollarının yollarını tamirle meşguldü. Canik sancağında üç amele taburu vardı. Bunlar Samsun-Sivas yolunun tamir ve ıslahında çalışıyorlardı. Menzil Komutanlığı Amele taburları dört taburdu. Bunlar Şarkışla-Kayseri-Niğde-Ulukışla yolunda ça-

(13) J. Pomiankowski, a.g.e., s. 85-86.

(14) F. Ahmad, a.g.e, s.138; Ali Rıza Gönüllü, " Konya Vilayetinde Meydana Gelen Çekirge İstilasları(1866-1917), *Tarihin Peşinde*, Sayı 8(2012), s. 1-41.

(15) *Türk-Ermeni İhtilâfi*, Ed: Hikmet Özdemir-Yusuf Sarınoy, Ankara 2007, s.2-3.

(16) İhsan Sakarya, *Belgelerle Ermeni Sorunu*, Ankara 1984, s.180-182

lışıyordu¹⁷. 1915 Şubat'ında 3. Ordu Menzil Müfettişliği toplam 550 subay, 18.425 er, 2134 yük hayvanı, 4677 deve, 290 kağnı ile 8 otomobilden oluşuyordu. Bu toplamın içinde 92 subay, 6172 er, 99 yük hayvanı, 20 kağnı Amele taburlarını oluşturuyordu¹⁸.

1915 Mart'ında Dr. Yüzbaşı Abdülkadir Noyan, Kandıra'da Amele taburlarında rastlanan lekeli tifo ile mücadele için görevlendirildi. Kandıra odun kesmekte olan 3000 mevcutlu ame le taburunun birçoğu sivil kıyafette ve perişan bir halde idi. Hemen hepsi kirli ve bitliydi. Günde 10-15 lekeli tifo hastası çıkıyordu. Hastalar revir şeklinde bir hastanede yatıyorlardı. Hastaların bazıları İzmit Askeri Hastanesi'ne sevk ediliyordu. Kandıra'da birçok ekmek fırını vardı. Dr. Abdülkadir Bey, Kandıra'daki fırınların bir kısmını etöv olarak kullanmak ve çadır hamamları kurarak askeri temizlemeyi düşündü. Bu fikrini Kandıra Kaymakamı ve Amele tabur kumandanı ile paylaştı. Hemen ihtiyaç fazlası üç fırın boşaltıldı. Fırınların karşısına 5-6 hamam çadırı kuruldu. Çadırların yanında büyük kazanlarla su ısıtıldı. Bu şekilde askerlerin elbise ve eşyaları fırınların sıcaklığıyla mikroplardan temizlendi. Askerlerin yıkanması ve eşyalarının temizlenmesi sayesinde on günde salgının önüne geçildi¹⁹.

Sivas, Diyarbakır ve Elazığ gibi yerlerdeki ekili arazilerin ürünlerinin ame le taburlarıyla ve halkın yardımıyla kaldırılması 5 Haziran 1915'de emredildi²⁰. Ermenilerin sevk ve iskân kararının alınmasından sonra boşaltılmış olan yerlerde bırakılan ekinlerin kaldırılmasına dair 10 Haziran 1915 tarihli terk edilmiş mallar hakkındaki yönetmeliğin bazı yerlerde uygulanmasının imkânsız olduğu görüldü. Samsun Mutasarrıflığı şehirde bulunmasını sakıncalı gördüğü iki yüz kişilik Ermeni askerini, bölgede görevli üç ame le taburuyla, terzihane ve inşaatta çalışan Ermeni erlerinden bölgede bulunması mülkiye tarafından uygun bulunmayan 305 Ermeni erinden oluşturulan Amele taburlarına gönderilmesine karar verildi. Bu Ermeniler 3. Ordu

tarafından yol inşaatında çalıştırılacaklardı²¹. Yine demir yollarında çalışan Ermeni memur ve ameleleri ile aileleri sevk edilmeyeceklerdi²². Bu arada Pozantı'dan geçen Ermeni göçmenlerin ikmal erleri gibi askeriye tarafından iaşeleri istenmişti. Ancak yapılan incelemede her gün dört beş bin Ermeni'nin, yakınlardaki Ermeni ame le taburlarının ve diğerlerinin iaşelerinin mümkün olmadığı anlaşılacak Ermeni göçmenlerin yerel yönetimce beslenmesi emredildi(8 Kasım 1915)²³.

Seferberlik ilanıyla birlikte yüz binlerce insan ve çift hayvanının ordu hizmetine alınması tarım alanında çalışan iş gücünün ve üretimin azalmasına neden oldu. Hükümet bu eksikliği ilk önce cephe gerisinde kalan insanların daha fazla çalıştırılmasını sağlayarak telafi etmeye çalıştı. Bununla birlikte Almanya ve Avusturya'dan tarım aletleri getirterek azalan iş gücünü makinelerle karşılamaya çalıştı. Nitekim cephe gerisindekileri daha fazla üretime katabilmek amacıyla 17 Ekim 1914'de Amele-i Müşterekiye Talimatnamesini yürürlüğe koydu. Buna göre her köyde askerlik mükellefi olmayan 16-20, 45 yaşından büyük erkek nüfus tarım alanlarında çalışmakla görevlendirildi. Ayrıca köylerde bulunan çift hayvanları tohum atmak ve tarla sürmek konusunda ortak kullanılacaktı. Tarıma elverişli alanlar boş bırakılmayarak, ekilecekti. Bunlara tohumluk sağlanacak ve ekilen miktar Dâhiliye Nezaretine bildirile-

(17) Tuncay Ögün, *Kafkas Cephesinin I. Dünya Savaşındaki Lojistik Desteği*, Ankara 1999, s. 240-241; Erzurum'da beş Amele taburu oluşturuldu. 1. Amele Taburu 588; 2. Amele taburu 1020; 3. Amele taburu 290; 4. Amele Taburu 33; 5. Amele Taburu 760 er olmak üzere toplam 2691 Ermeni'den oluşuyordu. Erzurum- Aşkale-Bayburt arasındaki telgraf hatlarında çalışan Ermeni yol taburları telgraf hatlarını keserek haberleşmeyi sabote ettiler. Amele taburlarındaki Ermenilerin bu tür sabotajlarının aratması ve firarları üzerine Erzurum-Kığı- Palu- Elazığ- Diyarbakır arasında çalıştırılan Ermenilerin tehlikeli olacağı düşünüldüğünden 8 Haziran 1915'de Elazığ Valisi Şaban Bey, 3. Ordu'dan bu taburların Ankara tren hattı veya Zor-Musul arasında çalıştırılmasını teklif etti. Bu teklif uygun görülerek 3. Ordu bölgesindeki ame le taburları 4. Ordu bölgesine gönderildi. (Muammer Demirel, *Birinci Dünya Harbinde Erzurum ve Çevresinde Ermeni Hareketleri(1914-1918)*, Ankara 1996, s. 47)

(18) Aziz Samih İltar, *Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi Hatıraları*, Haz. Zekeriya Türkmen- Elmas Çelik, Ankara 2007, s. 25.

(19) Hikmet Özdemir, *Salgın Hastalıklardan Ölümler 1914-1918*, Ankara 2005, s.284-285.

(20) BOA, DH-ŞFR Nr. 54/301.

(21) BOA, DH-ŞFR Nr. 54/439.

(22) BOA, DH-ŞFR Nr. 55/48.

(23) BOA, DH-ŞFR nr. 57/351.

cekti. Bu talimatname gereğince tarlaları ekmele görevlendirilen mükellefler ve amele taburları hasat işlerinde kullanıldılar. Alınan bütün önlemlere rağmen tarım üretiminde düşüşün önüne geçilemedi. Ordu Komutanı Mahmut Kâmil Paşa, yaptırdığı bir incelemede bölgedeki amele taburları ile ziraat mükelleflerinin hasat işlerinde yeterli olmadığı anlaşıldı. 1915 yılı hasat mevsiminde 3. Ordu bölgesinde Sivas Vilayetinde bulunan altı amele taburundan başka beş amele taburu daha kurulacaktı. Bunlardan başka 10.000 kişiye ihtiyaç vardı. Trabzon Vilayetindeki Rumların çoğu bedel vermiş olduklarından bunlardan amele taburu oluşturulamamıştı. Bu nedenle vilayetin çok sayıda tarım işçisine ihtiyacı vardı. Mamüretü'l-aziz ve Diyarbakır vilayetlerinde Rum ve Ermeni bulunmadığından ve Müslüman ahalinin de hasat işlerinde yetersizliğinden acilen tarım işçisine ihtiyacı vardı. Erzurum'da yöre halkı, amele taburları ve milislerle hasat işleri tamamlandı. Canik sancağında hasat işlerinde beş amele taburu yeterli olduğundan burada ihtiyaç fazlası iki bin kişi bulunuyordu. Bu durum üzerine 3. Ordu Komutanlığı 10. Kolordu bölgesindeki 17-18 ve 48-50 yaşlarındaki ziraat mükellefleri, gayrimüslimler ve sanat erbabı ile bütün yol taburlarının Sivas vilayetine sevki kararlaştırıldı. Canik sancağındaki 2000 kişilik fazlalıkta Sivas'a gönderildi. Bakaya ve firari askerlerden üç bin kişi hasat nakliye ve tamirat işlerinde çalıştırılmak üzere Diyarbakır ve Mamüretü'l-aziz vilayetlerine sevk edildi. Harbiye Nezaretinden İzmir, Kayseri ve Ankara vilayetlerindeki Rumlardan hasat işlerinde çalıştırılmak üzere 20.000 kadarının 3.Ordu bölgesine gönderilmesi ve bir miktar tarım makinesi istendi. Fakat 3. Ordu komutanlığının bu isteği karşılanamadı. Bunun yerine Harbiye Nezareti, Ulukışla- Yozgat ve Sivas-Erzincan yollarında çalışan 5. ve 6. Kayseri, 9. Çorum taburları ile Kayseri amele birlikleri ve İzmir yöresinde bulunan iki amele taburunu hasat işlerinde çalışmak üzere bölgeye gönderdi²⁴. 3.Ordu Komutanlığının desteklenebilmesi için Ankara-Sivas-Erzu-

rum güzergâhına bir demiryolu inşasına 1915 Ocak ayında başlandı. Hattın inşası için başta iki amele taburu görevlendirilmişken 1916 yılında amele sayısı artırılarak her biri 1.600 kişilik 12 İnşaat taburundan oluşan bir Amele Kıtaatı Kumandan ve Müfettişliği teşkil edildi. 1917 sonlarında 750 kadar İngiliz ve Rus esiri de demiryolu inşası için buraya gönderildi. Bu inşaattaki amele taburları sayısı sürekli değişmekte idi. Bir yıl içinde burada çalışan Amele taburu sayısı ortalama 13.000 ile 20.000 arasında olduğu söylenebilir. Ancak bütün gayretlere rağmen hattın tamamlanması daha sonraki yıllarda mümkün oldu²⁵.

İstanbul, Edirne, Tekirdağ, İzmir ve Ankara'ya bakan I. Ordu; Halep, Şam'a bakan II. Ordu; Erzurum, Sivas ve Elazığ'a bakan III. Ordu bölgelerinde kurulacak 90 Amele Taburları için 100.000 ve çeşitli amaçlarla hizmet gören birliklerle depo taburları için 50.000 asker ayrılmıştı. Her bir tabur 1200 kişiden oluşacaktı. Bu taburların miktarları savaşın ilerleyen günlerinde azalacaktır. Amele taburları ordu komutanlıkları yanında kol ordulara, menzil müfettişliklerine, müstahkem mevki komutanlıklarına ve askeri Demiryolları ve Limanlar Müdüriyetine bağlıydı. Amele taburları içindeki milliyet oranlarına baktığımızda alınan karar gereği I. , II., III. Ordu bölgelerinde kurulan amele Taburlarına büyük oranda gayrimüslimler yerleştiriliyordu. Mesela 1915 Temmuz ve Ağustos aylarında I. Orduya bağlı 1.Lüleburgaz Amele Taburunda, 1. ve 3. Çorlu Amele Taburunda, Pınarhisar Amele kıtasında, Bolu Amele taburunda, Makriköy'deki iki amele taburunda, Demirköy'deki iki amele müfrezesinde toplam 8747 Rum, 3377 Ermeni, 1873 Müslüman, 690 Yahudi bulunuyordu. Yine I. Orduya bağlı 1. , 2. , 3.Adapazarı, Sarıyer, Makriköy, İzmit, Bâlâ, Sille, Değirmendere, Karamürsel amele taburlarında toplam 3032 Rum, 3941 Ermeni, 2878 Müslüman, 981 Yahudi bulunuyordu. I. Orduya bağlı IV. Kolordu bölgesi olan Manisa, Urla, Bornova,

(24) T. Ögün, *aymı eser*, s.88-90.

(25) T. Ögün, *aymı eser*, s. 234-235.

Antalya Menemen, Nif, İzmir ve Foça Amele taburlarında 9649 askerinin 5847 Rum, 2672'si Müslümandı. Bir bölgede hangi azınlık daha çok yaşıyorsa Amele Taburlarında ağırlık o yönde belirginleşiyordu. Amele taburları genellikle yaşadıkları bölgelerde çalıştırılıyor, gerekli olursa başka bölgelere sevk ediliyorlardı²⁶. Amele taburlarındaki askerlerin iadesi Tekâlif-i Harbiye ödeneğinden karşılanıyor²⁷ ve bunlar kış mevsimlerinde şiddetli kar yağdığında çalıştırılmıyorlardı²⁸. Savaşın başlamasıyla oluşturulmaya başlayan amele taburlarını yalnız Ermeni ve Rumların zararlı faaliyetlerine karşı alınmış bir önlem olarak nitelemek doğru olmayacaktır. Çünkü ülkede yaşayan gayrimüslim nüfusa oranla taburlarda askere alınanların çok sınırlı olması yanında, amele taburlarına Müslümanlarında alınmış olması gözden uzak tutulmamalıdır. Osmanlı Devleti'nin askeri ihtiyaçları tıpkı İngilizlerin Mısır'da yaptığı gibi Amele taburlarının istihkâm işlerinde görevlendirilmesini zorunlu kılmıştır. Zaten bu taburların yalnızca gayrimüslimleri askere almak içinde oluşturulduğu ileri sürülemez. Zira gayrimüslimlerin askerlik yapma yükümlülüğü ise Birinci Dünya Savaşı'nda değil II. Meşrutiyet döneminde uygulamaya konmuş ve Tanzimat Fermanına kadar uzanan bir sürece dayanmaktadır.

Amele taburlarında açlık, sefalet ve hastalık gibi sorunlarla karşılaşan askerler ülkenin genelinde rastlanan sıkıntılardan farklı bir durumda değillerdi²⁹. Osmanlı Hükûmeti elinden geldiği kadar diğer askeri sınıflar gibi Amele taburlarının da barınma, iade ve sağlık sorunlarını gidermeye gayret ediyordu. Amele Taburlarında yol yapımı için gerekli araç ve gerecin sağlanmasında yaşanan sıkıntılar, iş görecek askerlerin cepheye sevki, taburların başına yaşlı ve emekli subayların getirilmesi, düzenli bir planlamanın yapılmamış olması ve firarların yoğunluğu sebebiyle bu askeri sınıftan yeterince yararlanılamamıştır³⁰. Gayrimüslim askerler geri hizmetlerde görevlendirmelerine karşın savaş sırasında firarlara devam ettiler. Bu firarlarda başı Ermeniler

çekmekte, onları Rumlar ve az sayıda Yahudiler izlemekteydi. Ermeni subay ve doktorlar arasında devlet aleyhine çalışanlarda tespit edilmişti. 1915 yılında Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da çok sayıda Ermeni ve Rum kıtalarını terk ederek ya çetelere katılmış ya da ülke dışına kaçmıştı. Mesela Van ve Bitlis arasında isyan eden Ermeni köylüleri, kendilerine katılan Ermeni asker kaçaklarıyla birleşerek telgraf tellerini kesmişler, posta nakleden jandarmaları pusuya düşürerek şehit etmişlerdi³¹. Aynı şekilde Amele taburu efradından Tekfurdağı Hayık ve Silivri Apostol hazırladıkları kayıkla düşman tarafına kaçarken yakalanıp idam edilmişlerdi. Nevşehirli Mülazım-ı sâni Toma Efendi de fırsatını bulur bulmaz Yunanistan'a firar etmişti³². Silahaltında bulunan Ermeni ve Rum askerlerden Amele taburlarında istihdam edilen askerler firar ederek, birçok yerde çeteler oluşturarak dolaşmaktaydı. Bu asker kaçakları, yakalanmaları için üzerine sevk edilen jandarmalara karşı da silah kullanıyorlardı. Ayrıca Ermeni ve Rum ahalisi fazla olan yerlerde asker kaçakları bunlarla birleşerek siyasi amaçlara alet oluyorlardı. Şehir ve kazalarda bulunan sabit jandarmaların azlığı nedeniyle kaçaklar yakalanamıyordu. Bu da firarları günden güne artırıyordu. Kolordulara mensup birliklerle seyyar jandarmanın bunları takip ve cezalandırmaya görevlendirilmesi kolordu birliklerinin dağılmasına neden olacağından takip yapılamıyordu. Asker kaçaklarının imkân nispetinde sabit jandarmalarla takip ve yakalanmalarına devam edilmesi ile beraber yerel ahali marifetiyle elde edilmelerine çalışması düşünülmekteydi. Nitekim yerel halktan her kim Müslüman veya gayrimüslim askerlerden birini yakalayıp, hükûmete teslim ederse bir liradan aşağı olmamak üzere para ödülü verileceği ilan edildi (20 Nisan 1915)³³. 24 Ma-

(26) Z. Özdemir, *aynı tez*, s.22-50.

(27) BOA, Dâhiliye Nezareti, Siyasi Kalemi(DH-SYS) nr.123-8/14-2.

(28) BOA, Dâhiliye Nezareti, İdare-i Umumiye(DH-İ-UM) nr.59-2/1-44.

(29) Bu konudaki sıkıntılar hakkında geniş bilgi için bkz: Hikmet Özdemir, *Salgın Hastalıklardan Ölümler1914-1918*, Ankara 2005

(30) A. Efiloğlu, *aynı tez*, s.375.

(31) BOA, DH-ŞFR nr. 48/188.

(32) BOA, Babiâli Evrak Odası(BEO), nr. 328324.

(33) *Askeri Tarih Belgeler Dergisi*, Sayı 83, belge no: 1907, s.89-91.

yısı 1915'de Bayburt'ta Osmanlı Birliklerinin çetelerle çatışmaya girmesi üzerine Bayburt nokta baytar yardımcısı olan Kirkor adlı Ermeni kaçarak Ermeni çetelerine katılmıştır³⁴.

Urfa-Siverek yolunda çalışmakta olan Urfa Amele Taburunun bir bölümündeki Ermeni erler 20 Ağustos 1915'te kazma ve kürekle yüzbaşılarını ve bazı Müslüman erleri şehit ederek civar dağlara kaçtılar. Urfa'daki Ermeniler dolgun fiyatlarla Halep ve Antep'ten silah alarak ve Bağdat demiryolu inşaatında çalışan Ermeni ustalar vasıtasıyla fitil ve dinamit sağladılar. Askerden kaçanlar silah, cephane ve bombalarını beraber getirerek her Ermeni evi birkaç tüfek, cephane ve bomba hazırlamıştı³⁵. Ermenilerin tehcirinin başlamasından sonra bazı bölgelerde amele taburlarına mensup askerlerin ailelerinin de göç ettirildiği görüldü. Bu konuda bir takım tereddütlerin yaşanması üzerine Harbiye Nezareti, 24 Ağustos 1915'te ordulara gönderdiği tamimde Ermeni asker ailelerinin göç ettirilmemesi istendi. Fakat artan firar olaylarına engel olmak için Amele taburlarındaki Ermeni askerlerin hissettirilmeden 50-100'er kişilik kıtalara halinde 4. Ordu bölgesine sevk edilmesinin uygun olduğu belirtiliyordu³⁶. Mesela Kağızman gibi yerlerde toplanan Ermeni asker sayısı adeta küçük bir ordu derecesine, sekiz bin kişiye ulaşmıştır. Çeteler şeklinde yapılan asker kaçaklarının yiyecek ve silah ihtiyaçları yöredeki Ermeni halkı tarafından karşılanıyordu³⁷.

1916 Nisan'ından itibaren savaş esirlerinin amele taburlarında istihdamı meselesi ön plana çıktı. Kutulamare'de esir edilen İngiliz askerlerin Bağdat demiryolunun yapımında çalışmaları kararlaştırıldı. 13 Haziran 1916'dan itibaren Resülayn'dan Islahiye'ye sevk edilen İngiliz esirler Amanos inşaatına verilmiştir. 991 kişilik İngiliz esir kafilesi Mammure menzil komutanlığı emrine verildi. Yine aynı tarihlerde Musul-Diyarbakır demiryolu inşaatı için gönderilen amele taburlarıyla esir askerlerin iâşe ve iskân masraflarına harcanmak üzere Demiryolu inşaatına tahsis edilen

1 milyon liradan istifade edilmiştir. 1916 sonunda ise Resülayn'ın doğusundaki inşaatta 3986 savaş esiri çalışmaktaydı. 1917 yılının ilk ayında yapılan istatistiklere göre Toros Komutanlığına bağlı 14 inşaat taburunda toplam 5193 savaş esiri çalışmaktaydı. Bunlardan 235 İngiliz, 1776 Rus, 73'ü Fransız 15'i Rumen, 3094 Hintli askerden oluşuyordu. Dicle-Musabeyn hattı yapımında 1917 yılında harp esirlerinden 1 İngiliz, 2 Hintli subay ile 961 Hintli 398 İngiliz, 826 Rus ve 118 Rumen asker çalışıyordu.³⁸

Savaş sırasında ordunun bütün birliklerinde görülen sağlık hizmetlerindeki yetersizlik, geri hizmet birlikleri olan amele taburları içinde geçerlidir. Ordu teşkilatında her askeri birliğin kendi sağlık personeli olması hedeflendiği halde bu mümkün olmamıştı. Sağlık konusundaki en büyük sorun sağlık personelinin olmayışı idi. Var olan sağlık personeli de öncelikle cephelerde görevlendiriliyordu. Bütün ordu içinde ve amele taburlarında görevli doktorların büyük çoğunluğu Ermeni asıllı idi. Amele taburlarındaki askerlerin diğerlerine oranla daha yaşlı olmaları, arazide ve yorucu işlerde çalışmaları, çoğunlukla çadır ve barakalarda kalmaları, temizlik imkânlarının yetersizliği hastalıkların yayılmalarına zemin hazırlıyordu. En yaygın hastalıklar kolera, lekeli humma, frengi idi. 22 Kasım 1915'de Bayburt'ta Amele Taburundan bir er de ishal görülmüş, beş gün sonra kolera teşhisiyle hastaneye yatırılmıştır. Olay üzerine Erzurum'dan bir bakteriyolog ile seyyar laboratuvar sırf bu iş için Bayburt'ta gönderilmiş ve gerekli önlemler alınmıştır³⁹. Savaş yıllarında her yerde olduğu gibi Halep'te de salgın hastalıklar artmış, Doğu Anadolu'dan nakledilen Ermeni kabileleri arasında baş gösteren tifüs yüzünden ordu ve halk zor günler yaşamıştır.

(34) M. Demirel, *aymı eser*, s. 47-49

(35) Ali Fuat Erden, *Birinci Dünya Savaşında Suriye Hatıraları*, Haz. Alpay Kabacalı, İstanbul 2003, s.143-144.

(36) Z. Özdemir, *aymı tez*, s. 110-111.

(37) Cengiz Mutlu, "Amele Taburları ve Ermeniler", *Yapay Sorun - Ermeni Meselesi*, Ed. Mahir Aydın, İstanbul 2008, s. 74.

(38) Orhan Avcı, *Irak'ta Türk Ordusu (1914-1918)*, Ankara, 2004, s. 153-154.

(39) H. Özdemir, *aymı eser*, s. 222.

Bu sıkıntıyı biraz olsun hafifletmek için Cemile Mahallesinde yapımı yarım kalan Fransız hastanesi, Halep kışlasının yapımında çalışan 500 kişilik amele taburu tarafından bir haftada tamamlanmış ve 850 yataklı bir hastane olarak hizmete sokulmuştur. Suriye bölgesinde bulunan 20.000 mevcutlu amele taburları salgın hastalıklardan günde en az beş yüz kişi hastalanıyordu. Bu taburlardaki askerler çok bakımsız ve zayıf bünyeli olduklarından tifo, tifüs, kolera salgınları yaygınlaşmıştı⁴⁰. Şıracıyan, amele taburlarındaki Ermeni askerlerin bir kısmının Türk ordusunu da kırıp geçirmekte olan hastalıklar yüzünden can verdiği veya binlerce Ermeni'nin askerden kaçtıkları, bunların polis tarafından arandıkları ifadelerine katılmakla birlikte, bu taburlardaki Ermenilerin sistemli işkence gördüğü ve kasten öldürüldüğü⁴¹ iddialarına katılmıyoruz.

İzmit sancağında tehcir sonrasında da Ermenilerin çetecilik faaliyetleri eksik olmamıştı. Amele taburlarından firar ederek çeteler kuran Ermeniler, eli silah tutan erkeklerin cephede olmasından yararlanarak, köylerde savunmasız ihtiyar, kadın ve çocukları acımasızca katlediyorlardı. Geyve İstasyon Müdürü Boyacıyan Efendi ile demiryolu şirketinde amelelik, duvarcılık, taşçılık gibi hizmetler yaptıkları için tehcir edilmeyen 100 kadar Ermeni de çetelere yataklık ediyordu. Bu idarede görevli İtalyan Mühendis Sotyo dahi suç işleyen Ermenileri koruyordu. Amele taburundan kaçmış bir asker olan Vahan Zamkoçyan başında bulunduğu çete, savaş boyunca İzmit civarında Türk köylerini basarak birçok masum insanın öldürmüştü⁴².

27 Aralık 1918'de Pozantı bir İtilaf Devletleri Müfrezesi tarafından işgal edildi. Burada 1 Şubat 1919'a kadar kalmasına izin verilen menzil tesislerinden başka, hiçbir Osmanlı birliği kalmamıştı. Pozantı'daki Menzil Hastanesi'nden başka, geriye taşınamayan elli ton yiyecek maddesi, yüz ton arpa, 120 adet yük otomobili, yirmi beş adet boş demir cephanesi arabası ve birkaç benzin varili kalmıştı. Fransızlar Pozantı'nın tahliyesi sırasın-

da çeşitli taşkınlık ve tecavüzlerde bulundular. Amanos amele taburu komutanı Yüzbaşı Mustafa'yı şehit ettiler. Nöbetçilerin silahlarını alarak, yiyecek ambarını yağmaladılar. Ele geçirdikleri silah ve yiyeceğe el koydular⁴³. 1919 yılı başında İtilaf Devletleri ve gayrimüslim cemaatlerin baskıları sonucu Osmanlı ordusundaki gayrimüslimler terhis edilerek, süresiz izinli sayıldı. Böylece gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarının askerlik mükellefiyeti fiilen ortan kalktı⁴⁴.

Yunan işgalinden sonra İzmir ve Ur-la'dan birçok Türk, Rumların Dünya savaşı sırasında İttihat ve Terakki tarafından adalara, iç bölgelere ve amele taburlarına gönderilmelerine seyirci kaldıkları gerekçesiyle göçe zorlanmıştı⁴⁵. 11 Ocak 1920'de Ermeni Patriği Zaven Efendi'nin Adliye Nezaretine verdiği ve tazminat talebinde bulunduğu bir tezkerede eski hükümetlere birçok ithamlarda bulunduktan sonra Türklerin kalbinde Ermenilere karşı düşmanlık duygularının gelişmesine zemin hazırlandığını ifade etti. Ermenilerin savaş yıllarında alınan vergiler ve askerlik hizmeti bahanesiyle amele taburlarında çalıştırılarak açlıktan ve soğuktan mahvedildiklerin, mallarına el konduğunu ileri sürdü⁴⁶.

İngiliz Amele Taburları

Sina iklimi nedeniyle İngiliz askerlerin 10.00-16.00 arasında çalışması yetkililer tarafından kesinlikle yasaklanmıştı. Egyptian Labour Corps yani Mısır Amele Taburları kurulunca bu iklimde beyaz adam için imkânsız olan binlerce şeyi yapmak ve kaldıramayacağı yükleri uzaklara taşımak ve kazmak için yeni bir iş gücü bulunmuştu. Kantara Sina'da ve

(40) *Aynı eser*, s. 247, 249.

(41) A. Şıracıyan, *a.g.e.*, s. 42,54.

(42) Sabahattin Özel, Milli Mücadele'de İzmit-Adapazarı ve Atatürk, İstanbul 2009, 13-14, 59, 206.

(43) Kemal Çelik, *Milli Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918-1922)*, Ankara 1999, s.64.

(44) U. Gülsoy, *aynı eser*, s. 171.

(45) Engin Berber, *Sancılı Yıllar: İzmir 1918-1920 Mütekerre ve Yunan İşgali Döneminde İzmir Sancağı*, Ankara 1997, s.231.

(46) Tasvir-i Efkâr, 9 Şubat 1920; Bu konuda bir Fransız subayının yaklaşımı için bkz. H.Özdemir, *aynı eser*, s. 135.

daha sonra Sina'da yapılacak ileri harekât için bir üs haline getirildi. Bu taburlar askerler için barakalar, demiryolları, binalar, iskeleler, rıhtımlar, ambarlar, hayvanlar ve insanlar için yem ve yiyecek taşınması, tamirhaneler, kiliseler, oyun alanları, sinema ve dinlenme salonları inşa ettiler. İngilizler 1915'te Çanakkale cephesine yardım amacıyla Mısır amele taburlarını kurmuştu. Bunlardan 3.000 kişilik bir kuvvet Çanakkale'ye gönderildi. 1915 sonlarında Mısır sefer kuvvetinin kurulması ve Filistin'i istila hazırlıkları, sivil halktan işçi, ulaşım, hayvan ve yem konusunda ani, şiddetli ve sürekli askeri taleplere neden oldu. Aralık 1915'te İsmailiye, Zakazik arasında demiryolu hattını çift hatlı yapmak için işçi gerekiyordu. Birkaç hafta sonra Sina'da hafif bir raylı sistem yapımına yardım için Mısır Amele Taburu ve Deve Ulaştırma Taburundan yararlanıldı. Taburlar gönüllü sisteme dayanıyordu ve ilk önce teklif edilen ücret çekiciydi. Sina'dan Filistin'e ilerleme başlayınca gönüllü sağlama konusunda güçlükler çıktı. Ameleler Yukarı Nil'deki Saidi Kabilesinden toplandı. Suriye seferi kayıtlarına göre 135.000 kişi vardı. 1916'da bu sayı 10.463 kişi idi. Genellikle amele kayıpları verilmemiştir. Yalnız Deve ve Eşek Ulaştırma Taburunun kayıp sayısı 713 kişi idi. İngilizlerin amele sağlamak için Mısırlıların başlıca kazanç kaynağı olan pamuk fiyatlarını bilinçli olarak düşük tuttuğunu, böylece amele sağlamayı kolaylaştırdığını açıklamaktadır⁴⁷.

Milli Mücadelede Amele Taburları

Büyük Millet Meclisinin 4 Temmuz 1920 tarihli yirmi yedinci gizli toplantısında ordu teşkilatının yeniden düzenlenmesi ve takviyesi, Müslüman ve gayrimüslimlerden bedel-i nakdi alınıp alınmaması ile gayrimüslimlerin bir kısmı için gerekli önlemlerin alınması hakkında yapılan görüşmede; Seferberliğe uyması gerekenlerin başlıca altı sınıf olduğu bunlardan 1310'da dâhil olmak üzere dört sınıf askerlik hizmeti ile muvazzaf, 1314 ve 1315 doğumlular harpte yedek olarak

celp ve talime tabi tutulmuşlardır. Seferberlik konusundan sonra bedel-i nakdi konusu gündeme geldi. Bedel-i nakdi konusu iki noktadan ele alındı. Birincisi bütün Müslümanlardan bedel-i nakdi alınmaması, ikincisi de bedel-i nakdinin gayrimüslimlere uygulanıp uygulanmayacağı konusu idi. Gayrimüslimlerin şimdilik doğrudan askere alınması kararlaştırıldı⁴⁸. Bu karara uygun olarak Akşehir bölgesinde de Amele taburu kurulmuştur. Garp cephesi komutanlığı 1920 Ekim ayı başlarında Afyonkarahisar-Antalya yolunun tamir edilmesine karar vermişti. Yolun tamiri için Akşehir ve Burdur Asker Alma daireleri görevlendirildi. Buralarda kurulacak Amele taburlarından birinci taburun merkezi Sandıklı, İkinci taburun merkezi de Burdur olacaktı. Garp cephesi komutanlığı 4 Ekim'de bu taburlar için gereken subayların askerlik şubelerince sağlanmasını emretti. Amele taburlarına gerekli olan alet ve edevat bulunduğu illerce karşılanacaktı. Takip eden birkaç gün içinde Karahisar bayındırlık memurları malzemeleriyle birlikte yola çıkarıldı ve Amele taburunun kurulmasının hızlandırılması Akşehir'e yazıldı. Sandıklı Dinar arasındaki yol yapım çalışmaları Amele taburu gelinceye kadar ücretli amelelerle hemen başlatıldı. Yolun önemi dolayısıyla işin bir an önce bitirilmesi gerekiyordu. Amele taburunun kuruluşu hızlandırıldı. 24 Ekim 1920'de Amele taburunun teşkilat yapısı belirlendi. Teşkilat yapısına göre Amele taburları üç bölük halinde teşkil edilecekti. Taburun karargâh kadrosu dört subay, memurlar ve 12 silahsız askerden oluşacaktı. Bölük kadrosu ise; 3 subay, 338 asker, 11 hayvan ve 5 arabadan ibaretti. Askerin % 10'u duvarcı, taşçı gibi sanatkârlardan oluşacaktı. Kasım ayı başlarında Sandıklı Amele taburu dört bölüklü olarak kuruldu. 6 Kasım'da Sandıklı Amele taburunun teşkilat yapısında olduğu gibi üç bölüklü olarak yeniden düzenlenmesi ve 15 araba verilmesi

(47) İsmet Üzen, *Birinci Dünya Savaşında Kanal Seferleri (1915-1916)*, İstanbul 2007, (İ. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana bilim Dalı yayımlanmamış doktora tezi), s.356-357.

(48) *Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları*, I, İstanbul 1999, s. 76-83.

emredildi. Sandıklı ve Burdur Amele taburları Afyon-Antalya yolunun tamirinde hizmet vermişlerdir. Bu bağlamda amele taburlarının işesinde mahalli milli heyetlerin veya Müdafaa-yı Hukuk Cemiyetlerinin belli bir sorumluluk üstlendiğini söyleyebiliriz⁴⁹.

Mondros mütarekesinden sonra birçok yerde çeşitli karışıklıklara meydana geldi. Pontus Devleti kurma amacı güden Rumlar ve Kürdistan Tealî Cemiyeti'nin kışkırttığı ayrılıkçı Kürtler yanında İstanbul hükûmetinin desteklediği Kuva-yı Milliye ve Milli Mücadele aleyhinde ayaklanmaların ortaya çıkması üzerine 9 Aralık 1920 tarihinde Sivas'taki 3. Ordu yerine karargâhı Amasya'da olan Merkez Ordusu kuruldu. Komutanlığına Nurettin Paşa'nın başına getirildiği ordunun yetki alanı Sivas vilayeti, Canik(Samsun), Sinop, Amasya, Tokat, Çorum, Yozgat bağımsız livalarını içine alıyordu. Bu ordu bölgedeki ayrılıkçı olayları etkisiz hale getirmek, ordunun savaşıma yeteneğini artırmak için birçok teşkilat kurmuştu. Bu arada orduya bağlı Amele taburları da oluşturuldu. Milli Mücadele sırasında bozuk, ulaşıma elverişsiz birçok yol bulunuyordu. Bunların onarılması için bir takım önlemler alınması gerekiyordu. Ayrıca cephelelerin muharebe ve menzil sahaları içinde ikmal ve ulaştırmanın düzenli yapılması için gerekli çalışmalar muharip birliklere tarafından yapılmaktaydı. Fakat bu çalışmalar yeterli değildi. Yolların yapılması ve onarılması amacıyla Yol İnşaat Taburları kuruldu. Müdafaa-yı Milliye Vekâleti 2 Mart 1921'de cephelere gönderdiği emirde en kısa sürede Yol İnşaat Taburlarının kurulmasını istedi. Merkez Ordusunun Canik, Havza, Tokat, Sivas, Merzifon ve Çorum'da 6 yol inşaat taburu kurması kararlaştırıldı. Bu teşkilatın kurulmasından kısa bir süre sonra Umur-ı Nafia Vekâletine girmesi bildirilmişti. Birinci Dünya savaşı sırasında Ermeni ve Rumlardan askere alınanlar Amele Taburlarına sevk ediliyorlardı. Birçok cephede gayrimüslimler yapımında kullanılmıştı. Bu yol taburları da Hristiyanlardan oluşturulmaktaydı. Merkez

Ordusu Komutanlığı Ordu Sancağındaki Hristiyanlardan 1317 doğumluların silahaltına alınarak amele taburlarına sevk edilmek üzere Şark-i Karahisar'da toplanmalarını, bunların dışında kalanlarında görevlilerce girilenlerden düzenli bir kafiye halinde yine aynı yere sevkini emretmişti. Trabzon Rumları ise Erzurum'a sevk edilmişti. Trabzon'da Tümen komutanı Seyfi Bey, olayı büyük bir tehcir şekline sokmamak için tedbir olarak Müslüman veya gayrimüslim herkesin asker alma kanunu gereğince Trabzon'da bir hafta, bağlı yerlerde ise on beş gün içinde şubelerinden askerlik belgesi almalarını, belgesi olmayanların şüpheli sayılacakları ve tümenin en uzak noktalarına sevk edileceklerini ilan etmişti. Seyfi Bey'in bu duyurudaki amacı askerlik belgesi almayan Hristiyanları önceden gönderilmeleri kararlaştırılan yerlerine gönderilmelerini sağlamaktı. Tümen komutanının bu duyurusundan sonra belge alanların sayısı şehir nüfusuna oranla çok az olduğundan Hristiyan mahalleleri aranmış, askerlik belgesi almayanları tümenin en uzak yerlerine sevk gerekçesiyle, önceden belirlenmiş yerlere göndermişti. Trabzon'un Hristiyan mahallelerinde yapılan aramalarda 439 kişi yakalanmış, bunların 256'sı kamyonlarla, 173'de yaya olarak sevk edilmişti⁵⁰. Merkez ordusu 12 Mart 1921'de yayınladığı emirde yol taburları erlerinin Hristiyanlardan oluşturulacağı, nöbet veya diğer hizmetler amacıyla bir astsubay veya onbaşı komutasında on er bulunduracaktı. Bu emirden üç gün sonra Nafia Nezaretine Samsun 53, Merzifon, 400, Sivas 147, Tokat 176 mevcuda ulaştı. Oluşturulan Amele taburları kendi memleketlerinde kullanılmayacaklardı. Amele Taburlarının askere alınan yeni erlerle 18 Nisan'da yer ve mevcutları şu şekildeydi: 8. Samsun Amele Taburu 8 subay, 597 er; 9. Havza Amele Taburu 5 subay 339 er, 4 hayvan ile Amasya'da; 12. Merzifon Amele Taburu 6 subay,

(49) Nuri Köstüklü, *Milli Mücadele'de Manisa- Uşak- Afyonkarabisar- Konya Hattı*(8. Fırka ve Akşehir Kalem Riyasetleri 1920 Yılı Şifre-i Mevrude Defteri), Ankara 2009, s. 24-25, 119, 140, 155,165, 180, 182-183,185, 194, 206.

(50) Sabahattin Özel, *Milli Mücadele'de Trabzon*, Ankara 1991, s. 235-236.

204 er, 6 hayvan; 11.Sivas Amele Taburu, 5 subay, 201 er, 10.Tokat'ta; 13.Çorum Amele Taburu daha kuruluşunu tamamlayamamıştı. Merkez Ordusu'na bağlı Yol İnşaat Taburlarının merkezi Havza'ydı. Taburlar istihkâm Kaymakam Ahmet Cemil Bey emrindeydi. Taburların mevcutları artırılarak 800'e çıkarılmasına gayret edilecekti. Amele Taburlarının kuruluşu tamamlandıktan sonra 21 Nisan 1921'de Nafia Vekâleti emrine verildi. Ancak Amele Taburlarından sık sık firarlar olmakta ve firar edenler çetelere katılıyorlardı. Bu durumu dikkate alan Müdafaa-yı Milliye Vekâleti 26 Mayıs'ta amele taburlarını Mühendis İlyas Beyin emrinde Trabzon- Erzurum doğusuna intikalini emretti. Yalnız Çorum taburu Şark Cephesine değil Yahşihan'a gönderildi. 1921 Ağustos'una kadar Şark Cephesine sevk edilen taburların mevcutları Havza 17 muhafız, 326 gayrimüslim; Merzifon 28 muhafız, 321 gayrimüslim; Tokat 15 muhafız, 122 gayrimüslim; Çorum 30 muhafız, 404 gayrimüslim; Sivas 22 muhafız, 185 gayrimüslim; Samsun 30 muhafız, 185 gayrimüslime ulaşmıştı⁵¹.

Merkez Ordusu bölgesindeki Hıristiyanlardan oluşturulan amele taburlarından da firar olayları meydana geliyordu. Daha çok inşaat faaliyetlerinde kullanılan taburlardan firar edenler, bölgedeki gayrimüslim çetelere özellikle Pontusçu çetelere katılmaktaydılar. Bu yüzden altı amele taburu Merkez Ordusu bölgesinden uzaklaştırılmak zorunda kaldı. 404 mevcutlu Çorum Amele Taburu'ndan 33 erin firar etmesi kaçak olgusunu ortaya koymaktaydı⁵². İstiklal savaşı sırasında askeri birliklerde yapılan kan muayenelerinde Samsun'da yüzde 70, Ordu'da yüzde 50, Toros Tünellerinde çalışan amelelerde yüzde 50, Söke civarında yüzde 44 civarında oranında sıtmalı askere rastlandı. İstiklal savaşında sıtmalı oranı yüzde 40'tu. Yahşihan hattının inşasına başlanmasıyla başka yerlerden sıtmalı amelelerin gelmesiyle salgın artmış ve Ankara'da sıtmaya yakalanmayan kimse kalmamıştı⁵³.

T.B.M.M hükümeti 15 Mayıs 1921 günü yeni bir kanun tasarısı hazırlayarak meclise sundu. Tasarının gerekçesinde yaşlıları asker olduğu için onlara nazaran sanat ve ticaretlerini devam ettiren azınlıkların menfaat temin ettikleri, bu nedenle yaşlılarının askerlikte geçirecekleri her yıl karşılığı belirli bir para ödemelerinin gerektiği ifade ediliyordu. Bu ödemelerle bütçeye beş milyon lira gelir elde edileceği umuluyordu. Gerekçede belirtilmemekle beraber Anadolu'daki azınlıklara özellikle Rumlara güvenilemiyordu. Karadeniz bölgesinde Pontus Devleti kurmayı amaçlayan Rum çeteleri faaliyet gösteriyordu. Yunanlılar tarafından işgal edilen yerlerdeki Rumlar, her fırsatta Yunan ordusunu destekliyorlar, askerlere hediyeler veriliyordu. Hatta Ege bölgesi, Marmara ve Trakya'da bulunan yerli Rumlar gönüllü olarak Yunan ordusuna katıldılar. Yunan ordusu yerli Rumlardan özel tümenler kurdu. Bazı yerlerde ise Yunanlılar savaşlardaki kayıplarını kapatmak için yerli Rumları silâh altına aldı. Azınlıklara güvenilemediğinden silâh altına alınmalarına ihtiyatla bakılıyordu. Kendi arzularına bırakılmakla beraber askerlik çağındaki azınlıkların çok büyük bir çoğunlukla para ödemeyi tercih edecekleri muhakkaktı. Askerlik Muafiyeti Vergisi Kanununa göre; yaşlıları silâh altına alınan Müslüman olmayanlardan bedel ödeyerek askerlik hizmetinden muaf olacaklardı. Yıllık bedel ödemek isteyen azınlıklar aşar, hayvan vergisi, bina ve arazi vergileri, ticaret kayıtları ve benzer mali durum hakkında fikir veren ölçüler göz önünde tutularak üç dereceye ayrıldı. Birinci dereceye girenlerden yılda 1000 lira, ikinci dereceye girenlerden 600 ve üçüncü dereceye girenlerden yılda 300 lira bedel alınacaktı. Bu dereceye girenler mahalli idare meclisleri, ticaret ve ziraat odaları ile belediyeler tarafından tespit edilecekti. Bedeller iki veya dört taksitte ödenebilecekti. Bedel ödemeyi kabul edipte, sonra

(51) Mustafa Balcıoğlu, "Milli Mücadele Sırasında Merkezi Anadolu'da Amele Taburlarının Kuruluşu", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, Sayı 51 (Mart 1991), s. 46-48.

(52) Mustafa Balcıoğlu, *Belgelerle Milli Mücadele Sırasında Anadolu'da Ayaklanmalar ve Merkez Ordusu*, Ankara 1999, s. 92, 201.

(53) H. Özdemir, *ayrı eser*, s.323.

firar edenlerin bedelleri taşınır ve taşınmaz mallarının satılması ve yetmediği takdirde kefilinden alınmak suretiyle tahsil olunacaktı. Bedel ödemek yerine askere alınanlar silahlı veya silahsız hizmetlerde kullanılacaktı. Fakat hizmet gördükleri yerler ikametlerine uzak olacaktı⁵⁴.

Nureddin Paşa, Rumların iç kısımlara sevki yapılmadan önce, Merkez Ordusu'nun yetki sahasında bulunan bölgelerdeki asayişini sağlamak için önce, Amele Taburlarındaki Ermeni şoförlerin yanına yetiştirilmek üzere, Müslümanların verilmesini 21 Mayıs 1921'de Genelkurmay başkanlığından istedi⁵⁵. Nureddin Paşa, Merkez Ordusu birliklerinin kurulmasında sıkıntıya düşülen askerin sağlanması için yeniden asker almaya karar vererek, 1889/1305, 1307/1891 doğumlu olanların yerlerinde kalması, 1317/1901 doğumluların toplam sekiz sene efradı silahaltına alınarak Amele Taburlarına sevki emrini verdi. Ekserisi Rum olan amele taburları ise verilen görevleri yapmayarak, pasif direnişte bulunuyorlardı. Bunun üzerine Nureddin Paşa, bu amele taburlarını Havza'ya sevk etti (Haziran 1921)⁵⁶.

. Mustafa Kemal Paşa, 1 Eylül 1921'de Tekâlif-i Milliye Emirlerinin Anadolu'da yaşayan gayrimüslimler içinde geçerli olduğunu beyan etti⁵⁷. Ancak bazı gayrimüslimlerin bu emirlere göre üç gün içinde ellerinde bulunan silahları teslim etmeleri gerekirken bunu yapmadıkları görüldü⁵⁸.

Askere alınan gayrimüslimlerden sanatkâr olanlar sanayi takımlarında görevlendiriliyordu. Mesela seferberliğin ilanından sonra askere alınan Müslim ve gayrimüslim ihtiyatlar arasında ordunun işine yarayacak sanatkârlar ayrıldı. Bunlarla Kastamonu Menzil Mıntıka Müfettişliği emrinde bir sanayi takımı oluşturuldu. Bu takım İnönü savaşlarından sonra ordu ile beraber büyüdü ve her taraftan gelen sanatkârları içine alarak imalat-ı Harbiye Müdürlüğü şeklinde teşkilatlandı. Kastamonu'da mevcut Kundura

imalathanesinde 7 Müslüman, 21 gayrimüslim; Elbise imalathanesinde 10 Müslüman, 34 gayrimüslim çalışıyordu. Burada çalışan kişilerden birer imzalı muvafakatname alınmıştır. 30 Nisan 1922 tarihli muvafakatnamelerde bazı Hıristiyanlara askeri müteahhitlerden Papazoğlu Hacı Danil kefil olmuştur⁵⁹.

TBMM ve Gayrimüslimlerin Askerliği

TBMM, 2 Mayıs 1922 günü Müeceliyet-i Askeriye Vergisi Hakkında Kanunu çıkardı. Bu kanuna göre; vergi yükümlüleri, yürürlükteki askerlik yükümlülüğü kanunu ve Tarım Yükümlülüğü kanunu hükümleri uyarınca askere alınmaları ertelenmiş, silahaltına alınanlardan sakatlık, hastalık, azımlıklara mensup olunması veya askere alınmasına ihtiyaç duyulmayanlar yükümlü sayılmışlardı. Askerlik vergisi kişilerin hukuki ve gelir durumlarına bakılarak belirlenecekti. Kanunla adaletli ve sağlam bir vergilendirme tekniğini ortaya konmaya çalışıldı. 1 Mart 1922 gününden başlayarak ordunu barış durumuna geçeceği zamana kadar uygulanması öngörülen askerlikten tecil vergisinin miktar ve ödeme şekilleri şöyledir:

Birinci derece: 300, 400, 600 lira

İkinci derece: 50, 100, 150 lira

Üçüncü derece: Aylık gelirlerinin %1'i

Bu kanunda gayrimüslim kelimesi geçmemekle beraber TBMM hükümetinin egemen olduğu yerler halkından olup ta kaçmamış olanlardan yaşlıları silahaltına alınmış bulunanlar iki dereceye ayrılmaktaydılar: Birinci derece: Ticaretle uğraşanlar, bina ve arazi sahibi olanlar 300, 400, 600; İkinci derece: sanatla veya el emeği ile geçinenler 50, 100, 150 lira. Sakarya Savaşından bir ay önce

(54) TBMM Zabıt Ceridesi II, s. 286; Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları*, Ankara 1990, s.349-351.

(55) Necati Fahri Taş, *Nureddin Paşa ve Tarihi Gerçekler*, İstanbul 1997, s.135.

(56) *Aynı eser*, s. 137,139.

(57) Serpil Sürmeli, *Milli Mücadele'de Tekâlif-i Milliye Emirleri*, Ankara 1998, s. 120.

(58) *Aynı eser*, s.135.

(59) *Aynı eser*, s. 119-120.

çıkartılan Askerlik Muafiyeti Vergisinde de bedel ödeyerek askerlik hizmetinden muaf olmak isteyen gayrimüslimlerin hangi dereceye girecekleri ve ne kadar vergi ödeyecekleri il idare kurulu, ticaret ve tarım odaları, bunların olmadığı yerlerde belediye meclislerince tayin edilmekteydi⁶⁰. Bu durumda birçok gayrimüslimin askerlik yapmayı tercih etmemiştir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 19 Temmuz 1922 tarihli gizli oturumunda Müdafaa-yı Milliye Vekâleti bütçesi görüşülürken Amele Taburları gündeme gelmiştir. Gaziantep Milletvekili Ali Cenâni Bey, tamiratla meşgul olmayan Amele Taburlarının kaldırılması ve askerlerinin belirli müddet içinde mezun sayılmasını istedi. Bu suretle hem tasarruf sağlanması, hem de Müecceliyet-i Askeriye Vergisine tabi tutularak gelir temin edilmesini vaat etmişlerdi. Dokuz bin mevcut ve 23 tabura ulaşan Amele Taburları yerlerinde duruyorlar ve iâşe ediliyorlar. Güya Nafia Vekâleti bunları bayındırlık işlerinde kullanacağını söylemiş, ancak Nafia'nın bütçesinde buna sarf edecek para yok. Bunları hala Müdafaa-yı Milliye Vekâleti besliyor. Eskiden hiç olmazsa iş görüyorlardı. Bu gün tamamen boş duruyorlardı. Ellerini işe vurmuyorlar, bekliyorlar. Sivrihisar'daki bin kişilik bir ameले taburu kürek veya alet olmadığından boş duruyordu. Bu Amele Taburlarını tamamen dağıtmak gerekliydi. Müdafaa-yı Milliye Vekâleti'nin Amele Taburları için para sarf etmesi doğru değildi. Çünkü kendilerini kadrodan çıkarmıştı. Henüz askere alınmayanlar için askere alınmalarının geciktirilmesi teklif edildi⁶¹. *Amele Taburları Müdafaa-yı Milliye Vekili Kâzım Paşa tarafından şöyle açıklanmaktadır: Amele Taburları Müdafaa-yı Milliye bütçesine büyük bir yükü. Bunların meydana getirdikleri iş, kendilerine sarf ettikleri iş ile uygun değildi. Mesela burada Hristiyan askerler var. Bazı memleketlerde Hristiyan askerleri alma İslam askerleri al, fakat İslamlar rencide oluyorlar. Vaktiyle mecburen alınmıştır. Masrafları gerçekten meydana getirdikleri işlerden*

fazladır. Bunların memleketlerinde kalması da düşünüldü. Hristiyan askerleri ne yapacağız? Sonra bunların kendi yaşında bulunan emsali cepbede harp ediyor. Müslümanların yaşında bulunan askerler de cepbede savaşıyor. Öteki tarafta bulunan kayırılmış olduğu için terhis edilip evine gitsin. O zaman cepbedeki askerler bunu işitince üzülür. Bütün bu zorlukları düşünerek ve iktibam ederek, hem cepbede fena bir tesir yapmamak ve hem de bu masraftan kurtulmak ve hem de bazı yerlerde öyle yollar vardır ki, bu yollar sırf askeri nakliyat için mubafaza edilmesi gereklidir. Abalinin nakliyatının mubafaza edilmesi için de gereklidir. Mesela Kastamonu-Bolu üzerinde bir köprü var. Bu yıkılırsa hem askeri bakımdan fena, hem de mülki bakımdan fenadır. Nafia Vekâleti bu yolları yapsın dedik. Nafia Vekâleti, amele taburlarını masraflarını karşılamak üzere istedi. Müdafaa-yı Milliye Vekâleti bu teklifi memnuniyetle karşıladı. 15 Haziran'dan itibaren Nafia Vekâleti'ne verilmesi Maliye Vekâleti ile görüşüldü. Müdafaa-yı Milliye Vekâleti'nden Amele taburları için harcanan para Nafia bütçesine ilave edilecekti. Nafia Vekâleti, Amele taburlarını kullanmazsa, bütçesini kabartırsa onlara mezuniyet verilecekti. Bu durum sonradan kararlaştırılacaktı. Amele Taburları içindeki genç askerler cephede sevk edilecekti. Cepbedeki ihtiyarlara izin verilmesi kararlaştırıldı. Böyle sıradan tamamıyla çıkarırsak eşit olmaz. Onunla aynı doğumlular cepbede kalırsa iyi etki yapmaz. Sonuç olarak amele taburlarının gençleri cephede katılır, cepbede en yaşlılarına izin verilir. Bu şekilde hem uygulamanın düzeni, hem de yolsuzluğa ve amele taburlarına gerek kalmaz⁶².

Lozan'da Gayrimüslimlerin Askerlik Sorunu

Müslüman olmayanların askerlik sorunu Lozan Konferansında 12 Aralık 1922'deki oturumda azınlıkların korunması bağlamında Lord Curzon tarafından gündeme

(60) A. Müderrisoğlu, *aynu eser*, s.350, 458-460.

(61) Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları, III, İstanbul 1999, s.518

(62) *Aynu eser*, III, s.520-521.

getirildi. Curzon, hem Türkiye’de hem de Yunanistan’da kalacak azınlıkların yüksek olmayan bir bedel karşılığında askerlik hizmetinden muaf tutulmaları hakkına sahip olmaları gerektiğini belirtti. Bu muafiyetin zulüm ve baskı yolunda güçlü bir araç olarak kullanılabilir bir tedbire karşı, zorunlu bir garanti olduğunu söyledi⁶³.

Curzon, bir bedel karşılığı azınlıkların askerlikten muaf tutulması teklifi tekrar gündeme getirdi. Hatta Venizelos’un zorunlu askerlik hizmetinin Yunanistan’da Türk azınlığa uygulanmadığı sözlerini hatırlattı. İsmet Paşa askerlik muafiyetini kesinlikle reddetti. Bunun üzerine Curzon iki nokta üzerinde itiraz etti. Birinde Türklerin iddia ettikleri gibi askerlik vergisinin ödenmesi mümkün ve meşru değilse; Türklerin nasıl olup da; İstanbul’dan ayrılan askerlik çağındaki Hıristiyan erkeklerden adam başına 100 TL aldığını sordu. İkincisi ise Türkiye’de son yıllarda uygulanan azınlıkların zorla askere alınmasının birçok acılara sebep olduğu iddiası idi. Ona göre, zorunlu askerlik cezasından kurtulmak için bedel ödeyenler varını yoğunu satmak zorunda kalıyordu⁶⁴. Bu iddialara karşılık İsmet Paşa, askerlik bedeli konusunda muhataplarına şunları söyledi: Yunanistan ile Türkiye arasında 1 Kasım 1913’te yapılan Atina anlaşması gereğince, üç yıllık bir süre için Yunanistan’da kalan Müslümanları askerlik hizmetine almamayı ve bunlardan askerlikten muafiyet bedeli almayı taahhüt etmişti. Oysa Yunanistan Atina anlaşmasına rağmen ve üç yıl geçmeden Müslümanları askere almıştı. Bu Yunanistan’ın anlaşmayı açık bir şekilde çiğnediğini gösteriyordu. Anadolu’da alındığı iddia edilen vergiye gelince bu verginin Müslüman olsun veya olmasın, herhangi bir nedenle askerlik yapmayan herkesten alındığını açıkladı. Venizelos, Yunanistan’daki uygulamaların doğru olduğuna dair açıklamalarda bulundu⁶⁵. 31 Aralık’ta yapılan bu görüşmelerin devamında Curzon’un bu konudaki yaklaşımına karşılık, azınlıkların askerlik hizmetinden muaf tutulmalarının, bir ülkenin yurttaşlarından bir kısmına ayrıcalıklar sağlamak

olduğunu açıkladıktan sonra; aynı ülkenin çocukları arasında bulunması gereken duygularının kurulması ve kuvvetlendirilmesi bakımından bu durumun sakıncalı olduğuna dikkati çekti. Bu nedenle Türkiye’nin bu teklifi hayati çıkarlarına aykırı bulduğunu vurguladı. Venizelos, 1881 anlaşmasından sonra Yunanistan’ın Teselya Türklerine hiçbir bedel almadan askerlik muafiyeti tanıdığını hatırlattı. Yunan ülkesinde oturan Müslümanların dünya savaşından önce askere alınmadığını söyledi. Müslümanların son savaşta askere alındığını, yalnızca geri hizmetlerde görevlendirildiklerini ilave etti. İsmet Paşa, diğer Avrupa ülkelerindeki azınlıklara tanınmış hakların aynısını Türkiye’nin de kabule hazır olduğunu beyan etti⁶⁶. Buradaki görüşmeler sırasında İtalyan temsilci Ryan, Türkiye’de asker alınmada soylar arasında bir ayırım yapılmadığını, fakat azınlıklara için bu hizmetin bir yıkım olduğunu ifade etmiştir. Ryan’a göre Türk hükümetinin azınlıklara güveni yoktur. Hıristiyan azınlıklardan gelen acemi erler, yollarda ağır işlerde kullanılan Amele/İşçi taburlarına verilmektedir. Bu taburlarda ölüm oranı oldukça yüksektir. Böylece askerlik hizmeti bakımından bütün yurttaşların eşitliği uygulamada yoktur. Ayrıca Hıristiyanlar orduda bir güçsüzlük kaynağı olacaklardır. Meğerki ağır geri hizmetlerde kullanılsınlar. Bu yüzden müttefikler bütün azınlıkların bir bedel karşılığı askerlikten muaf tutulmasını istemekteydi.

9 Ocak 1923’de azınlıkların askerlik hizmetinden muafiyeti tekrar konuşuldu. Venizelos, Türk tarafının askerlik konusunda Müslüman ve olmayan arasında kanun eşitliğine dayanmakla beraber, gerçeğin böyle olmadığını ileri sürdü. Venizelos, Müslümanların subay ve astsubay kadrolarına doldurduğunu, Müslüman olmayanların ise sadece er olarak hizmet edebildiklerini söyledi⁶⁷. Aynı oturumda Curzon, 1922 Şubat ayında

(63) *Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler*, Çev. Seha L. Meray, I, İstanbul 2001, s. 185.

(64) *Aynı eser*, I, s. 218.

(65) *Aynı eser*, I, s. 222, 224, 228.

(66) *Aynı eser*, I, s. 212-214; II, s. 154-155.

(67) *Aynı eser*, I, s. 298-299.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kabul ettiği bir kanunu dile getirdi. Bu kanun olağanüstü şartlar dolayısıyla kısa bir süre gayrimüslimlerin güçlerine göre 300- 500 TL arasında bir bedel ödeyerek askerlikten muaf tutulması idi. Bu kanunun azınlıklar üzerinde bir baskı aracı olarak kullanıldığını düşünüyordu⁶⁸. İsmet Paşa, azınlıkların askerlik hizmetleri konusunda şu bilgileri verdi. Türklerin askerlikle ilgili düşüncelerinin hemen hepsi alt komisyonda açıklandı. Osmanlı İmparatorluğunda eskiden Hıristiyan vatandaşlar özel bir vergi karşılığında, askerlik muafiyetinden yararlanıyorlardı. Fakat son on beş yıldır zorunlu askerlik hizmeti ayırım yapmaksızın bütün vatandaşlara uygulanıyordu. Anayasaya göre yönetilen bir ülkede vatandaşlarının bir kısmı ortak vatanlarına karşı en esaslı bir yükümlülüğünden kaçmamalıydılar. Bu yüzden Balkan Savaşı ve Birinci Dünya Savaşında Osmanlı vatandaşları din ayırımı gözetmeksizin silahlata alınmıştı. Yunanistan'la yapılan bu son savaş sırasında gayrimüslimlere bir vergi karşılığında askerlik hizmetinden muafiyet yolu açılmıştı. Bu aslında geçici nitelikte bir takım özel koşullar nedeniyle olmuştu. Yunan ordusu Anadolu'yu istila edince, Osmanlı Rumlarının büyük kısmı askeri hareketlerin yapıldığı bölgede bölgelerde bulunuyorlardı. Bu Rumlar istilacı ordunun büyük bir kısmını oluşturuyorlardı. Bu durumun onların memleketlerine bağlılıklarını kökten değişikliğe uğratması doğal bir sonuçtu. Aynı vatanda yaşamının temel şartı vatandaşların soy ve din farkı olmaksızın eşit haklardan yararlanmaları ve aynı yükümlülükleri üstlenmeleri olmalıdır⁶⁹.

İtilaf Devletleri Türkiye ekalliyetlerinin askerlik yapmasını istemiyorlardı. Oysa kendi ülkelerindeki azınlıklar askerlik yapıyorlardı. Lozan'da Türk heyetine siz Hristiyanları Amele taburlarına alır, sonra kesersiniz iddiasında bulunmuşlardı. Buna karşılık Rıza Nur Bey, kesmeyiz. Amele taburlarını Hıristiyanlardan değil Müslümanlardan da yaparız. Ancak memleketin vasıtaları Avrupa gibi değildir. Hastalık çıkar ölür cevabını verdi. Öyleyse ayrı taburlar yapılmasını teklif et-

tiler. Türk tarafı geçmişte birçok kez hıyanet ettikleri gerekçesiyle bu teklifi kabul etmedi. Türk tarafı Hıristiyan ve Müslümanların bir arada aynı kışlada birbirlerine daha çok ısınacaklarını ve seveceklerini söyledi. Sonunda Türk tarafı azınlıklarında askerlik konusunda Müslüman vatandaşlarıyla aynı haklara sahip olmasını kabul ettirdi⁷⁰.

Sonuç

Amele taburlarında Müslüman olmayanların, özellikle Ermenilerin çok zor şartlarda çalıştırıldığı ve katledildiği konusunda iddiaları destekleyecek herhangi bir delil bulunamamıştır. Bu konuda ortaya atılan iddiaların da pek tutarlı ve akılcı olmadığı belirtilmelidir. Çünkü Osmanlı Devleti'nin askeri lojistiğinin büyük bir kısmını yerine getirmek durumunda olan amele taburlarındaki askerler çok kıymetlidir. Devlet amele taburlarının ihtiyaca cevap verememesinden, dolayı asker miktarını arttırmak istemektedir. Bu durum göz önünde bulundurulduğunda Osmanlı Devleti'nin amele taburlarındaki askerlere kötü muamelede bulunması pek mantıklı görünmemektedir. Ancak büyük zorluk ve hastalıkların yaşandığı Birinci Dünya Savaşı'nda cepheye savaşan Osmanlı askerleri hangi zorluklara katlanıyorsa, amele taburları da benzeri zorluklarla karşı karşıyadır. Bu taburların tamamen Ermenilerden veya Rumlardan teşekkül edildiği iddiaları da doğru değildir. Nitekim bu taburlarda askerlik çağını geçmiş Müslüman askerlerde bulunmaktadır. Dolayısıyla meydana gelen sıkıntılar sırasındaki kayıplarda, etnik bir ayırımın yapılmış olduğunu iddia etmek güçtür. Amele taburlarındaki askerlere hangi etnik kökenden olursa olsun silah verilmemesi de genel bir uygulamadır. Ayrıca Amele taburları yalnızca Osmanlı Devleti'ne özgü bir teşkilatta değildir. Başta İngiltere olmak üzere başka devletlerde de bu uygulamayı görmek mümkündür.

(68) *Aynı eser*, I, s. 302.

(69) *Aynı eser*, I, s. 306-307, 311-312; II, s. 38-39.

(70) *Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları*, IV, İstanbul 1999, s.6.